

Prof. dr hab. Piotr Eberhardt
Instytut Geografii i P.Z. PAN
Warszawa ul. Twarda 51/55

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgr Tadeusza Zienkiewicza
p.t. "Zróźnicowanie społeczno – ekonomiczne obszaru byłej Jugosławii
po roku 1990"

napisanej w Zakładzie Geografii Społeczno - Ekonomicznej
Uniwersytetu im. M. Curie – Skłodowskiej
pod kierunkiem dr hab. Andrzeja Miszczuka

Przygotowana rozprawa doktorska jest interesująca i bogato udokumentowana faktograficznie. Zawiera 229 stron tekstu, w tym około 25 stron tabel statystycznych. Składa się ona nie licząc wstępu i podsumowania z pięciu zasadniczych części zatytułowanych następująco"

- Geneza i ewolucja państwa jugosłowiańskiego
- Rozpad Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii
- Zróźnicowanie państw post-jugosłowiańskich
- Ocena zróźnicowania społeczno – ekonomicznego obszaru byłej Jugosławii
- Obszar byłej Jugosławii a Unia Europejska

Układ i treść pracy nie jest w pełni adekwatna do tytułu. Ponad połowa opracowania dotyczy okresu wcześniejszego w tym okolicznościom związanym z powstaniem i rozpadem Jugosławii i dopiero od strony 101 Autor zajmuje się okresem zaznaczonym w tytule. Duża część rozprawy dotyczy zagadnień politycznych a nie społeczno – ekonomicznych, zaś przy rozpatrywaniu problematyki społecznej w zasadzie skoncentrowano się na zagadnieniach etnicznych, w tym głównie narodowościowych. Bezwątpienia są one najważniejsze w przypadku problematyki dotyczącej byłej Jugosławii, ale w zasadzie zagadnienia sensu stricto społeczne nie zostały poddane wszechstronnej analizie i ocenie. Nie obniża to wartości pracy, ale dezorientuje czytelnika, który oczekuje trochę innej tematyki merytorycznej.

Zadaniem naukowym opiniowanej rozprawy było przedstawienie w ujęciu czaso – przestrzennym zróźnicowań w poziomie rozwoju gospodarczego na obszarze należącym po II wojnie światowej do państwa jugosłowiańskiego. Zgodnie z tytułem miało to dotyczyć wyłącznie przełomu XX i XXI wieku. Tak zarysowane zadanie badawcze polegało według Autora na :

- określeniu dynamiki zmian w poziomie rozwoju społeczno – ekonomicznego państw post – jugosłowiańskich w latach 1990 – 2010

- porównaniu zróżnicowań poziomów rozwoju poszczególnych krajów post-jugosłowiańskich
- ocenie wzajemnych powiązań gospodarczych między badanymi państwami obszaru byłej Jugosławii
- ocenie sytuacji etnicznej obszaru byłej Jugosławii

Przedstawiony program badawczy rozwinięto o szereg dodatkowych jednostkowych hipotez dotyczących wpływu uwarunkowań historyczno – politycznych a zwłaszcza rozpadu Jugosławii na współczesną sytuację społeczno – gospodarczą państw post - jugosłowiańskich. Nie tyle chodziło tu o wykazanie ,które są wśród nich bogatsze a które biedniejsze , gdyż to jest kwestia banalna, lecz wykazanie konsekwencji likwidacji państwa federalnego na późniejsze przemiany w systemie funkcjonowania już całkowicie odrębnych jednostek politycznych.

Zagadnienie poznania i wyjaśnienia zachodzących przekształceń w strukturach społeczno – ekonomicznych na ściśle określonym terytorium na którym zachodziły dramatyczne i nieoczekiwane wydarzenia polityczne, które przybrały postać konfliktu militarnego wymaga od uczonego odpowiedniej wiedzy interdyscyplinarnej nie tylko z zakresu geografii społeczno – ekonomicznej.. Uwzględnienie aspektu geopolitycznego oraz demograficzno - etnicznego jest nieodzowne, gdyż ono tłumaczy nie tylko przyczyny ale i skutki występujących zróżnicowań antropogeograficznych w różnych skalach przestrzennych. Zwłaszcza jest to ważne w przypadku obszaru zamieszkałego przez ludność o zróżnicowanym pochodzeniu etnicznym o różnym rodowodzie kulturowym wynikającym z innej przynależności religijnej oraz przynależnej się do odmiennej narodowości. Relacje między tymi grupami etnicznymi miały zazwyczaj w Jugosławii charakter antagonistyczny.

Zbadanie całokształtu tych zagadnień stanowi niewątpliwie problem o dużej wartości poznawczej , którego opisanie i wyjaśnienie jest ważnym wkładem do rozwoju wiedzy nie tylko z zakresu geografii społeczno – ekonomicznej ale również geografii politycznej. Informacje o współczesnej sytuacji na obszarze post – jugosłowiańskim są dość fragmentaryczne i nie zawsze rzetelne. Różnie są podawane i interpretowane przez społeczności niedawno biorące udział w konflikcie zbrojnym , ale również bardziej bezstronni obserwatorzy zagraniczni prezentują opinie nie zawsze ze sobą zgodne. Z tego powodu obiektywna ocena konsekwencji społeczno – ekonomicznych , które zachodzą na obszarze współczesnych siedmiu państw , które odzyskały suwerenność po rozpadzie państwa jugosłowiańskiego jest zadaniem wymagającym odpowiednich kompetencji naukowych i ostrożności interpretacyjnej..

Wyjściowymi elementami, które określają wartość poznawczą pracy są założenia metodyczne, wiarygodność materiałów statystycznych oraz walory

interpretacyjne polegające na wydobyciu z licznych danych i różnorodnych informacji faktów istotnych, umożliwiających wyjaśnienie najważniejszych kwestii. Dodatkowym istotnym problemem, jak we wszystkich opracowaniach z zakresu geografii ekonomicznej są zagadnienia związane z zasięgiem i wielkością analizowanego obszaru, z czym się wiąże zasadność agregacji danych statystycznych w przyjętych jednostkach odniesienia przestrzennego. Kluczową kwestią warunkującą poprawność całej analizy merytorycznej są wiarygodne i komplementarne informacje statystyczne zagregowane w stosunkowo małych jednostkach polityczno – administracyjnych. Dodatkową sprawą o której wspomniano jest zakres czasowy, gdyż on też może zawęzić względnie rozszerzyć możliwości interpretacyjne. Istotna jest również znajomość literatury przedmiotu i jej krytyczna ocena merytoryczna

We wprowadzeniu Autor przedstawia założenia metodyczne. Pomimo zapowiedzi, że będą zastosowane skomplikowane procedury wybrane metody pomiaru są pomimo wstawienia do tekstu licznych wzorów dość tradycyjne. Nawiązują one w pewnym stopniu do analizy wieloczynnikowej wg. poznańskiej szkoły geograficznej (vide: Chojnicki). Wybrano do analizy czynnikowej 11 cech statystycznych o różnej wadze i mało ze sobą porównywalnych (np. PKB per capita , inflacja, liczba urodzeń, śmiertelność niemowląt, liczba lekarzy) oraz 17 cech diagnostycznych wyrażonych wartościami bezwzględными i wskaźnikowymi poczynając od liczby mieszkańców a kończąc na poziomie bezrobocia. Stanowiło to podstawę do wyliczenia syntetycznego miernika rozwoju w ujęciu dynamicznym.(wg 6 metod pomiaru).

Do oceny merytorycznej wykorzystano jednak głównie wielkość PKB na mieszkańca oraz poziom HDI (Human Development Indeks). Ten pierwszy wskazywać miał stan rozwoju gospodarczego , ten drugi poziom rozwoju społecznego. Rozpad Jugosławii i wojna domowa przyniosła regres obu analizowanych parametrów doprowadzając do kryzysu a przełamanie tych tendencji zachodziło w sposób cykliczny i nierównomierny.

Ostateczne wyniki przyjętej procedury metodycznej nie były zbyt odkrywcze i ujawniły fakty oczywiste a częściowo przypadkowe. Państwem uzyskującym rangę bardzo dobrą w poziomie rozwoju gospodarczego była Słowenia, stopień dobry uzyskała Chorwacja i Czarnogóra a dostateczny Macedonia zaś niedostateczny Serbia oraz Bośnia i Hercegowina. Przy tak małej liczbie jednostek odniesienia terytorialnego i ich różnej wielkości tego typu metoda nie mogła spełnić oczekiwanego przez Autora rezultatu i musiała być obciążona zawodnością. Pozytywnie należy ocenić fakt , że Autor dążył do uniknięcia subiektywizmu i arbitralności a wyniki starał się po skwantyfikowaniu obiektywnie ocenić. Należy ponadto zaznaczyć , że pomimo niezbyt adekwatnej metodologii Autor potrafił opisać i wyjaśnić genezę i konsekwencje zachodzących przeobrażeń ekonomiczno – społecznych na

przyjętym do analizy terytorium. Ujawniono bezsporny fakt istnienia dużych różnicowań między państwami post – jugosłowiańskimi. Skala tych dysproporcji w miarę upływu czasu ulegała wyrażanemu zwiększeniu. Udowodnienie tezy, że republiki bogate stają się coraz bogatsze jest bardzo istotne, gdyż wskazuje, że procesy integracyjne w przyszłości mogą być znacznie utrudnione. Ten niezmiernie istotny aspekt przedstawiono w sposób logiczny i wyczerpujący. Rozpatrując rozkład i tempo zmian w poziomie PKB i HDI Autor wykazał na przykład, że Słowenia przekroczyła stan rozwoju gospodarczego i społecznego z roku 1990, Chorwacja się do tego poziomu zbliża, natomiast pozostałe republiki są na niższym poziomie rozwojowym niż były przed rozpadem wspólnego państwa. Analizując te kwestie Autor uzasadniał, że same parametry ilościowe dają obraz nie zawsze jednoznaczny i dlatego wyliczone wielkości poddał krytycznej weryfikacji a same dane statystyczne zamieścił w sposób uporządkowany w licznych tabelach zamieszczonych w tekście oraz w odrębnym aneksie.

Podstawową kwestią przy studiach dotyczących poznania rzeczywistości społeczno – ekonomicznej w ujęciu geograficznym jest przyjęcie za podstawę odpowiedniej jednostki terytorialnej adekwatnej i zgodnej z celem badania. Jest to kwestia niezmiernie ważna, która determinuje rezultaty i ostateczne wnioski. Autor przyjął jako jednostki odniesienia siedem państw, które powstały po likwidacji Jugosławii. Zdając sobie sprawę z ich różnic pod względem potencjału gospodarczego wiele miejsca poświęcił ich specyfice i strukturze oraz różnicom jakie między nimi występują. Przy analizie różnicowań etnicznych też zwracał uwagę na ich niezgodności względem granic politycznych. W tych rozważaniach nawiązuje do przemysłów Romana Szula, który uwypukla kryteria językowe. W przypadku zaś obszaru Jugosławii decydującym wyróżnikiem etnicznym była przynależność religijna, która determinowała postawy ideowe ludności. Ten pogląd Autor podziela, ale częściowo pomija przy analizie statystycznej

Przed przystąpieniem do właściwej analizy Autor dokonał przeglądu literatury przedmiotu, zarówno polskiej jak i zagranicznej. W tekście jest też wiele odwołań bibliograficznych. Zamieszczony na końcu spis literatury świadczy również, że Autor dotarł do wielu wartościowych pozycji, które właściwie a przy tym w sposób krytyczny wykorzystał.

Zasadnicza część rozprawy ma układ chronologiczny. Autor kolejno omawia dylematy polityczne i stosunki narodowościowe w Królestwie Serbów, Chorwatów i Słoweńców, a następnie w Socjalistycznej Federacyjnej Republice Jugosławii dochodząc do przyczyn i przebiegu rozpadu Jugosławii. Problematyka ta jest dość znana i nie budzi kontrowersji naukowych. Niemniej została podana w sposób nieszablonowy, dowodzący zdolności do generalizacji i pomijania zbędnych informacji. Odrębnie ujęto

uwarunkowania geopolityczne oraz przesłanki społeczno – ekonomiczne. Uwzględniono czynniki wewnętrzne ale również zewnętrzne, które są zazwyczaj marginalizowane. Po przedstawieniu dość uproszczonych poglądów będących w obiegu publicznym prezentuję Autor własną opinię, którą potrafi w sposób interesujący uzasadnić.

Bardziej odkrywcze naukowo są dwa rozdziały o zróżnicowaniach i dysproporcjach gospodarczych państw, które powstały na gruzach Jugosławii. Ta część rozprawy ma oblicze interdyscyplinarne. Do podstawowego wątku gospodarczo – społecznego Autor wprowadza informacje z zakresu demografii i etnografii. Między innymi analizuje kierunki i skalę ruchów migracyjnych, które zmierzają do likwidacji obszarów polietnicznych i homogenizacji narodowościowej w nowych jednostkach politycznych. Przy rozpatrywaniu współczesnych trendów gospodarczych przedstawia wielkość eksportu i importu i stopień wzajemnych zależności. Rozpad Jugosławii doprowadził do likwidacji dużego rynku produkcyjno – konsumpcyjnego. Powstały nowe powiązania ekonomiczne, które zostały przedstawione i skwantyfikowane. Zagadnienia te nie były dotychczas skomentowane w polskiej literaturze przedmiotu.

Ostatni rozdział dotyczy ważnej kwestii politycznej a mianowicie relacji jakie zachodzą między państwami post – jugosłowiańskimi a Unią Europejską. Jak wiadomo Słowenia jest już od kilku lat pełnoprawnym członkiem Unii, w tym roku Chorwacja uzyskała status członka Wspólnoty. Perspektywa członkostwa pozostałych państw jest otwarta, ale obwarowana koniecznością spełnienia licznych wymogów politycznych i ekonomicznych, których spełnienie dla niektórych z nich jest mało realne (np. Kosowa). Ta szeroka problematyka badawcza została przez Autora wyjaśniona. Interesujące i ważne są informacje o znaczeniu strategicznym, geopolitycznym i geoekonomicznym rozpatrywanego obszaru dla Unii Europejskiej. Autor przedstawia przebieg głównych korytarzy transportowych oraz gazociągów, które mają istotne znaczenie dla zaopatrzenia w gaz zachodniej Europy.

Właściwe podsumowanie jest dość skromne. Brak w nim generalizacji i wniosków metodycznych i merytorycznych. W końcowej części zabrakło wyraźnie Autorowi inwencji i wyobraźni twórczej. Ostateczne wnioski mają charakter analityczny i są w zasadzie schematyczne i mało odkrywcze. Nie nawiązano do literatury przedmiotu i nie starano się wykazać co w przygotowanej pracy jest nowatorskie i cechuje się oryginalnością.

Na specjalne wyróżnienie zasługuje część empiryczna rozprawy a zwłaszcza dokumentacja statystyczna i ilustracja kartograficzna, która wymagała dużego wysiłku. Może być ona użyteczna dla geografów i ekonomistów zajmujących się kwestią bałkańską a zwłaszcza obszarem byłej Jugosławii.

Pomimo wielu wykazanych zastrzeżeń i ubóstwa teoretycznego recenzowana rozprawa doktorska mgr Tadeusza Zienkiewicza zasługuje na pozytywną ocenę. Przy użyciu samodzielnie wybranych metod analizy i oceny Autor rozwiązał w pełni postawione przed sobą zadanie naukowe. Formułowane hipotezy badawcze zostały poddane wnikliwej analizie statystycznej a następnie poddane interpretacji. Sama praca wskazuje na wysoki stopień wiedzy ogólnej i erudycji Autora w zakresie nie tylko dyscypliny naukowej, której opracowanie jest poświęcone, ale świadczy o szerokich zainteresowaniach politologicznych, historycznych, ekonomicznych i demograficzno – etnicznych. Opracowanie dotyczy problematyki o istotnym znaczeniu poznawczym a sposób ujęcia i prezentacji materiałów statystycznych jest interesujący i potraktowany ze znanostwem, zarówno pod względem treści jak i formy. W płaszczyźnie tematycznej, operacyjnej i merytorycznej opracowanie spełnia wymogi jakie są stawiane rozprawom doktorskim.

Ze względu na powyższe stawiam wniosek o przyjęcie opracowania mgr Tadeusza Zienkiewicza pt. „Zróżnicowanie społeczno – ekonomiczne obszaru byłej Jugosławii po roku 1990”, jako rozprawy na stopień doktora i dopuszczenie mgr Tadeusza Zienkiewicza do publicznej obrony tej rozprawy.

Warszawa 15 lipca 2013

Prof. dr hab. Piotr Eberhardt